ISSN:3108-253X
Special Issue -II,
Pemraj Sarda College, Ahilyanagar

RAAVI
An International Journal of Multidisciplinary Research

भारतीय उच्च शिक्षणातील महिला: प्रवेश, आव्हाने आणि नेतृत्वाचे सामाजिक, आर्थिक व सांस्कृतिक विश्लेषण

प्रा. नवनाथ नागरे,
सहाय्यक प्राध्यापक, राज्यशास्त्र विभाग
सहकारमहर्षी भाऊसाहेब संतुजी थोरात कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय, संगमनेर

प्रस्तावना :-

भारतीय उच्च शिक्षणाच्या क्षितिजावर महिलांच्या सहभागाचा प्रवास हा केवळ सांख्यिकीय वाढीचा विषय नसून, तो शतकानुशतके चाललेल्या सामाजिक संघर्षाचा, धोरणात्मक बदलांचा आणि पितृसत्ताक मानसिकतेशी दिलेल्या लढ्याचा परिपाक आहे. विसाव्या शतकाच्या सुरुवातीपासून ते आजच्या एकविसाव्या शतकातील माहिती तंत्रज्ञानाच्या युगापर्यंत, भारतीय महिलांनी शैक्षणिक क्षेत्रात केलेली प्रगती ही क्रांतिकारी स्वरूपाची आहे. मात्र, जेव्हा आपण 'प्रवेश', 'आव्हाने' आणि 'नेतृत्व' या तीन महत्त्वाच्या निकषांवर या प्रगतीचे मोजमाप करतो, तेव्हा असे दिसून येते की, जरी प्रवेशाच्या संख्येत लक्षणीय वाढ झाली असली, तरी आव्हानांचे स्वरूप अधिक गुंतागुंतीचे झाले आहे आणि नेतृत्वाच्या स्तरावर अद्यापही 'काचेचे छत' (Glass Ceiling) शाबूत आहे. या अहवालात उच्च शिक्षणातील महिलांच्या स्थितीचे ऐतिहासिक, सामाजिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक दृष्टिकोनातून सखोल विश्लेषण करण्यात आले असून, त्यामध्ये उपलब्ध संशोधन माहितीचा आधार घेण्यात आला आहे.

कीवर्ड :उच्च शिक्षणातील महिला, लैंगिक समानता, नेतृत्व,संस्थात्मक अडथळे, समावेशक धोरणे, सहभाग.

उच्च शिक्षणातील महिलांच्या सहभागाचा ऐतिहासिक विकासक्रम :

भारतातील महिला शिक्षणाचा इतिहास हा वसाहतपूर्व, वसाहतकालीन आणि स्वातंत्र्योत्तर अशा तीन महत्त्वाच्या टप्प्यांमध्ये विभागला जातो. प्राचीन भारतामध्ये स्त्रियांच्या शिक्षणाची परंपरा काही अंशी

• Relish Publications,
Amrapali Apartment, Canal Road,
Baramati (MS) India. Pin- 413102
raavipublications@gmail.com
9665841996

RAAVI
An International Journal of Multidisciplinary Research
ISSN:3108-253X
Special Issue -II,
Pemraj Sarda College, Ahilyanagar

अस्तित्वात होती, परंतु ती प्रामुख्याने उच्चभ्रू आणि राजघराण्यातील स्त्रियांपुरती मर्यादित होती. त्या काळी औपचारिक शिक्षण संस्थांचा अभाव होता आणि ज्ञान प्रामुख्याने मौखिक परंपरेने किंवा कौटुंबिक चौकटीत दिले जात असे.वसाहतपूर्व काळात स्त्रियांचे शिक्षण हे धार्मिक आणि घरगुती कर्तव्यांशी जोडलेले होते, ज्यामुळे त्यांच्या सार्वजनिक जीवनातील सहभागावर मर्यादा होत्या.

एकोणिसाव्या शतकात ब्रिटिश राजवटीच्या आगमनानंतर आणि पाश्चात्य शिक्षणाच्या प्रसाराने भारतीय समाजमनात घुसळण सुरू झाली. राजा राममोहन रॉय, ईश्वरचंद्र विद्यासागर आणि विशेषतः महात्मा जोतिराव फुले व सावित्रीबाई फुले यांनी स्त्री शिक्षणाचा पाया घातला.१८ व्या आणि १९ व्या शतकातील या सुधारणावादी चळवळींनी स्त्रियांच्या मानवी हक्कांची जाणीव करून दिली. फुले यांनी १८४८ मध्ये पुण्यात मुलींची पहिली शाळा सुरू केली, हा क्षण भारतीय उच्च शिक्षणाच्या प्रवासातील मैलाचा दगड ठरला.वसाहतकालीन काळात इंग्रजी मिशनऱ्यांनीही स्त्रियांच्या औपचारिक शिक्षणास प्रोत्साहन दिले, परंतु त्या वेळीही शिक्षणाचा उद्देश प्रामुख्याने 'सुसंस्कृत पत्नी' आणि 'सुशिक्षित माता' तयार करणे हाच होता.

स्वातंत्र्योत्तर कालखंडात भारतीय संविधानाने महिलांना समानतेचा हक्क प्रदान केला. संविधानातील कलम १४ आणि १५ नुसार लिंगाधारित भेदभाव करण्यास मनाई करण्यात आली, ज्याचा सकारात्मक परिणाम शैक्षणिक धोरणांवर झाला.१९५१ मध्ये महिला साक्षरतेचे प्रमाण अत्यंत कमी म्हणजे ८.८६% होते, जे २०११ पर्यंत ६५.४६% पर्यंत पोहोचले.गेल्या काही दशकांत विद्यापीठ अनुदान आयोगआणि भारत सरकारच्या शिक्षण मंत्रालयाने राबवलेल्या विविध योजनांमुळे उच्च शिक्षणातील महिलांच्या नावनोंदणीत अभूतपूर्व वाढ झाली आहे. नवीन शैक्षणिक धोरण २०२हे या प्रवासातील सर्वात अलीकडील आणि महत्त्वाचे धोरण आहे, जे सर्वसमावेशकता आणि समानतेवर भर देते.

नावनोंदणी आणि प्रवेशाचे सद्यस्थितीतील विश्लेषण :

AISHE च्या अहवालानुसार, भारतातील उच्च शिक्षणातील महिलांच्या सहभागाचे चित्र आशादायक आहे. २०१४-१५ पासून महिलांच्या नावनोंदणीत ३८.४% वाढ झाली असून, सध्या एकूण नावनोंदणीमध्ये

• Relish Publications,
Amrapali Apartment, Canal Road,
Baramati (MS) India. Pin- 413102
raavipublications@gmail.com
9665841996

RAAVI
An International Journal of Multidisciplinary Research
ISSN:3108-253X
Special Issue -II,
Pemraj Sarda College, Ahilyanagar

महिलांचा वाटा सुमारे ४८% ते ४९% आहे.ही वाढ केवळ पदवी स्तरापुरती मर्यादित नसून पदव्युत्तर आणि संशोधनाच्या स्तरावरही दिसून येते. २०१४-१५ ते २०२२-२३ या काळात पदव्युत्तर स्तरावरील महिलांची संख्या १९,८६,२९६ वरून ३२,०२,९५० पर्यंत पोहोचली आहे, जो ६१.३% वाढीचा दर दर्शवतो.

उच्च शिक्षणातील विविध स्तरांवरील महिलांच्या सहभागाची आकडेवारी खालील तक्त्यात स्पष्ट केली आहे:

शिक्षणाचा स्तर	महिला नावनोंदणी	एकूण सहभाग	वाढीचा कल
पदवी	१५.८७	४९	वाढता
पदव्युत्तर	३.२०	५२-५४	लक्षणीय वाढ
शोधनिबंध	०.०९ (सुमारे)	४६	दुप्पट वाढ
एकात्मिक अभ्यासक्रम	-	-	२३.७३% वाढ

या सांख्यिकीवरून असे स्पष्ट होते की, महिला आता केवळ शिक्षण घेण्यासाठी प्रवेश घेत नाहीत, तर त्या उच्च संशोधनाकडेही वळत आहेत. विशेषतः संशोधनातील महिलांचा वाढता सहभाग हा भविष्यातील महिला नेतृत्वासाठी सकारात्मक संकेत आहे.मात्र, प्रवेशाच्या या प्रगतीमध्ये प्रादेशिक आणि सामाजिक विषमता आजही कायम आहे.

शिक्षण क्षेत्र आणि महिला: एक विरोधाभासी वास्तव

भारत हा जगातील असा एक देश आहे जिथे विज्ञान, तंत्रज्ञान, अभियांत्रिकी आणि गणित (STEM) या क्षेत्रांमध्ये महिलांच्या नावनोंदणीचे प्रमाण अत्यंत उच्च आहे. युनेस्कोच्या आकडेवारीनुसार, भारतातील ४३% STEM पदवीधर महिला आहेत, जो जागतिक सरासरीच्या (३५%) तुलनेत मोठा आकडा आहे.मात्र, या यशाच्या मागे एक गंभीर गळती दडलेली आहे.शिक्षण घेणाऱ्या ४३% महिलांपैकी प्रत्यक्ष कार्यक्षेत्रात केवळ २७% महिला कार्यरत आहेत.याचा अर्थ असा की, उच्च दर्जाचे तांत्रिक शिक्षण घेऊनही अनेक महिला करिअरच्या वाटेवर मागे पडतात किंवा त्यांना बाहेर पडण्यास भाग पाडले जाते, यामागे अनेक कारणे आहेत:

• Relish Publications,
Amrapali Apartment, Canal Road,
Baramati (MS) India. Pin- 413102
raavipublications@gmail.com
9665841996

RAAVI
An International Journal of Multidisciplinary Research
ISSN:3108-253X
Special Issue -II,
Pemraj Sarda College, Ahilyanagar

१. **कौटुंबिक दबाव आणि विवाहाचे प्राधान्य**: पदवी पूर्ण झाल्यानंतर अनेक कुटुंबांमध्ये मुलीच्या करिअरपेक्षा तिच्या लग्नाला अधिक महत्त्व दिले जाते.

२. **कामाच्या ठिकाणचा लिंगभेद**: सुमारे ८१% महिलांना पदोन्नती किंवा कामगिरी मूल्यमापनात लिंगभेदाचा अनुभव येतो.

३. **वेतन तफावत**: तांत्रिक क्षेत्रांतही महिलांना पुरुषांच्या तुलनेत १५% ते ३०% कमी वेतन मिळते.

४. **संशोधनातील अडथळे**: महिला संशोधकांनी सादर केलेले शोधनिबंध पुनरावलोकनासाठी अधिक वेळ घेतात, ज्याचा परिणाम त्यांच्या करिअरच्या गतीवर होतो.

याक्षेत्रातील ही तफावत दूर करण्यासाठी केंद्र सरकारने स्कॉलरशिपसारखे उपक्रम सुरू केले आहेत, परंतु सामाजिक मानसिकतेत बदल झाल्याशिवाय या धोरणांची पूर्ण फलश्रुती होणे कठीण आहे.

सामाजिक आणि सांस्कृतिक आव्हाने: पितृसत्तेचा प्रभाव

भारतीय समाज हा मूलतः पितृसत्ताक आणि पितृवंशीय आहे, जिथे सत्तेची आणि मालमत्तेची सूत्रे पुरुषांकडे असतात.या मानसिकतेचा महिलांच्या उच्च शिक्षणावर खोलवर परिणाम होतो. जरी आज पालकांनी मुलींना शिक्षणासाठी पाठवण्यास सुरुवात केली असली, तरी त्यामागील हेतू अनेकदा त्यांच्या वैयक्तिक प्रगतीपेक्षा चांगले स्थळ मिळवणेहाच असतो.

पितृसत्ता आणि कुटुंबातील स्थान

पितृसत्ताक समाजात स्त्रियांचे अस्तित्व पुरुषांच्या संदर्भानेच पाहिले जाते. घरात मुलांच्या शिक्षणाला प्राधान्य दिले जाते, कारण मुलगा हा भविष्यातील कमावताआणि कुटुंबाचा आधारमानला जातो, तर मुलगी ही परक्याचे धनसमजली जाते.यामुळे आर्थिक टंचाईच्या काळात सर्वात आधी मुलीचे शिक्षण बंद केले जाते. पितृसत्ता केवळ पुरुषांकडूनच लादली जात नाही, तर अनेकदा स्त्रिया स्वतःही या व्यवस्थेच्या वाहक बनतात. ज्याला अंतर्गत स्त्रीद्वेषम्हटले जाते, जिथे घरातील ज्येष्ठ स्त्रियाच मुलींच्या स्वातंत्र्यावर निर्बंध लादतात.

• Relish Publications,
Amrapali Apartment, Canal Road,
Baramati (MS) India. Pin- 413102
raavipublications@gmail.com
9665841996

RAAVI
An International Journal of Multidisciplinary Research
ISSN:3108-253X
Special Issue -II,
Pemraj Sarda College, Ahilyanagar

सामाजिक शिस्त

मुलींना लहानपणापासूनच आज्ञाधारक, त्यागआणि शांतराहण्याचे शिक्षण दिले जाते, ज्याला गुड गर्ल सिंड्रोम म्हणतात.उच्च शिक्षण घेतानाही मुलींना स्वतःच्या आवडीपेक्षा कुटुंबाच्या इच्छेला प्राधान्य द्यावे लागते. मुलगी जास्त शिकली तर तिला वर (मुलगा) मिळणार नाही किंवा ती हातातून जाईलही भीती पालकांमध्ये कायम असते.या सामाजिक दबावामुळे अनेक गुणवान मुली संशोधनासारख्या दीर्घकालीन क्षेत्रांऐवजी लहान नोकरीभिमुख कोर्सेसकडे वळतात.

विवाहाची संस्था आणि शिक्षणातील व्यत्यय

भारतात विवाह हा केवळ दोन व्यक्तींचा मिलाफ नसून ती एक सामाजिक संस्था आहे, जी स्त्रियांच्या स्वायत्ततेवर मर्यादा आणते. आजही ग्रामीण आणि निमशहरी भागात विवाहासाठी शिक्षणाचा बळी दिला जातो.विवाहांतर शिक्षण सुरू ठेवणाऱ्या महिलांना घरकाम, मुलांची देखभाल आणि सासरच्या मंडळींच्या अपेक्षा पूर्ण करताना तारेवरची कसरत करावी लागते. संशोधनानुसार, विवाहित महिलांना उच्च शिक्षणात पदवी घेताना पुरुषांच्या तुलनेत दुप्पट मानसिक ताण सहन करावा लागतो.

आर्थिक अडथळे आणि संस्थात्मक मर्यादा :-

उच्च शिक्षणातील महिलांच्या गळतीचे एक मुख्य कारण 'आर्थिक परिस्थिती' हे आहे. जरी सरकारी महाविद्यालयांमध्ये फी कमी असली, तरी पुस्तके, गणवेश, निवास आणि प्रवासाचा खर्च गरीब कुटुंबांना पेलवत नाही.

गरिबी आणि शैक्षणिक खर्च

आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल कुटुंबांमध्ये शिक्षणापेक्षा तात्काळ मिळणाऱ्या उत्पन्नाला महत्त्व दिले जाते. यामुळे मुलींना अर्धवेळ काम करावे लागते किंवा घरातील लहान भावंडांना सांभाळण्यासाठी शिक्षण सोडावे लागते.काही विद्यार्थिनी शिक्षणासाठी कर्ज घेतात, परंतु नोकरी मिळण्याची अनिश्चितता आणि कर्जाचा बोजा त्यांच्यावर मानसिक दडपण निर्माण करतो.

• Relish Publications,
Amrapali Apartment, Canal Road,
Baramati (MS) India. Pin- 413102
raavipublications@gmail.com
9665841996

RAAVI
An International Journal of Multidisciplinary Research
ISSN:3108-253X
Special Issue -II,
Pemraj Sarda College, Ahilyanagar

संस्थात्मक पायाभूत सुविधांचा अभाव

अनेक उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये, विशेषतः ग्रामीण भागात, मुलींसाठी स्वतंत्र स्वच्छतागृहे पिण्याचे पाणी आणि विश्रांती कक्षांचा अभाव आहे.सुरक्षिततेच्या कारणास्तव अनेक पालक मुलींना लांबच्या अंतरावरील महाविद्यालयात पाठवण्यास तयार नसतात. कँपसवर लैंगिक छळाच्या तक्रारी निवारण करण्यासाठी अंतर्गत तक्रार समिती प्रभावीपणे काम करत नसल्यामुळे अनेक मुली छळाला कंटाळून शिक्षण सोडतात.

नेतृत्वातील महिला: वास्तव

उच्च शिक्षणात विद्यार्थ्यांच्या संख्येत महिलांनी प्रगती केली असली, तरी धोरण ठरवणाऱ्या आणि नेतृत्वाच्या पदांवर त्यांचे प्रमाण अत्यंत निराशाजनक आहे. भारतामध्ये कुलगुरू पदावर कार्यरत असलेल्या महिलांची संख्या केवळ १०% च्या आसपास आहे.नेतृत्वातील विषमतेचे खालील तक्ता सविस्तर वर्णन करतो :

पद	महिलांचे प्रतिनिधित्व (%)	पुरुषांचे प्रतिनिधित्व (%)
कुलगुरू	९.५५	८९.५७
प्राध्यापक	२८	७२
वरिष्ठ प्रशासकीय पदे	अल्प	बहुसंख्य
संचालक	६.२५	९२.७

नेतृत्वाच्या स्तरावर महिलांना भेडसावणाऱ्या समस्यांमध्ये 'काचेचे छत' ही सर्वात मोठी अडचण आहे. महिलांना नेतृत्व करण्यास सक्षम मानले जात नाही किंवा त्यांना केवळ मृदूमानल्या जाणाऱ्या विभागांचे प्रमुख बनवले जाते.महिला प्राध्यापिकांना संशोधनापेक्षा शिकवणे आणि विद्यार्थी समन्वयासारख्या कामांमध्ये अधिक गुंतवले जाते, ज्यामुळे त्यांना प्रोफेसरपदापर्यंत पोहोचण्यासाठी लागणारे संशोधन गुण मिळवणे कठीण जाते.

• Relish Publications,
Amrapali Apartment, Canal Road,
Baramati (MS) India. Pin- 413102
raavipublications@gmail.com
9665841996

RAAVI
An International Journal of Multidisciplinary Research
ISSN:3108-253X
Special Issue -II,
Pemraj Sarda College, Ahilyanagar

याच संदर्भात स्टिकी फ्लोअरही संकल्पनाही महत्त्वाची आहे, जिथे महिला करिअरच्या सुरुवातीच्या टप्प्यावरच कौटुंबिक जबाबदाऱ्यांमुळे अडकून पडतात आणि वरच्या स्तरावर पोहोचू शकत नाहीत.नेतृत्वामध्ये वाढ करण्यासाठी महिलांना योग्य मेंटरशिपमिळणे आणि संस्थात्मक पातळीवर संवेदनशील धोरणे असणे आवश्यक आहे.

छेदात्मकता: जात, धर्म आणि सामाजिक स्तराचा प्रभाव

महिलांचे उच्च शिक्षणातील अनुभव हे एकसारखे नसतात. त्यांच्या आव्हानांचे स्वरूप त्यांची जात, धर्म, वर्ग आणि भौगोलिक पार्श्वभूमी यानुसार बदलत असते.

दलित आणि आदिवासी महिला

अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमाती मधील महिलांना लिंगआणिजातअशा दुहेरी शोषणाचा सामना करावा लागतो. सामाजिक बहिष्कार आणि पिढ्यानपिढ्या चालत आलेली गरिबी यामुळे त्यांच्यासाठी उच्च शिक्षणाची दारे कठीण असतात.जरी आरक्षणामुळे प्रवेश मिळत असला, तरी शिक्षण संस्थांमधील भेदभावपूर्ण वातावरणामुळे त्यांच्यामध्ये आत्मविश्वास आणि प्रगतीची कमतरता दिसून येते. युनोच्या अहवालानुसार, दलित महिला भारतीय सामाजिक रचनेत सर्वात तळाला असून त्या सर्वाधिक वंचनेचा सामना करतात.

मुस्लिम महिला आणि अल्पसंख्याक गट

मुस्लिम महिलांचा उच्च शिक्षणातील सहभाग इतर समुदायांच्या तुलनेत कमी आहे. धार्मिक रुढी, सामाजिक असुरक्षितता आणि शैक्षणिक संस्थांची कमतरता यामुळे त्यांच्या प्रगतीत अडथळे येतात.मात्र, गेल्या काही वर्षांत या परिस्थितीतही बदल होत असून मुस्लिम तरुणींमध्ये शिक्षणाप्रती जाणीव वाढत आहे.

प्रादेशिक विषमता आणि भौगोलिक आव्हाने

भारतातील महिलांच्या उच्च शिक्षणाचे चित्र राज्यानुसार मोठ्या प्रमाणात बदलते. दक्षिण आणि पश्चिम भारतात महिलांची स्थिती उत्तर आणि पूर्व भारताच्या तुलनेत चांगली आहे. केरळ सारख्या राज्यांनी महिला

• Relish Publications,
Amrapali Apartment, Canal Road,
Baramati (MS) India. Pin- 413102
raavipublications@gmail.com
9665841996

RAAVI
An International Journal of Multidisciplinary Research
ISSN:3108-253X
Special Issue -II,
Pemraj Sarda College, Ahilyanagar

सक्षमीकरणात आणि शिक्षण निर्देशांकात (WEI) मोठी प्रगती केली आहे, तर बिहार आणि झारखंड सारखी राज्ये आजही सामाजिक-आर्थिक आव्हानांशी झुंजत आहेत.

महिला सक्षमीकरण निर्देशांक (WEI) २०२४ च्या रँकिंगनुसार काही राज्यांची स्थिती:

राज्य	WEI स्कोअर	रँकिंग	मुख्य वैशिष्ट्ये
केरळ	०.९८	१	उच्च साक्षरता, आरोग्य आणि स्वायत्तता
कर्नाटक	०.६३	५	आयटी हब आणि शैक्षणिक संस्था
आंध्र प्रदेश	०.४६	८	मध्यम प्रगती
झारखंड	०.१९	१६	ग्रामीण मागासलेपण आणि गळती
बिहार	०.११	१७	उच्च लैंगिक विषमता

ग्रामीण आणि शहरी भागातील दरी ही एक मोठी समस्या आहे. ग्रामीण भागातील मुलींना उच्च शिक्षणासाठी शहरात जावे लागते, जिथे राहण्याचा खर्च आणि सुरक्षितता हे पालकांसाठी चिंतेचे विषय असतात.याउलट, शहरी भागातील महिलांना अधिक संधी आणि माहिती उपलब्ध असली, तरी तिथेही कामाच्या ठिकाणी पोहोचण्यासाठी लागणारा वेळ आणि कौटुंबिक जबाबदाऱ्यांमुळे त्या करिअरमध्ये मागे पडतात.

कार्य-जीवन संतुलन आणि व्यावसायिक प्रगती

उच्च शिक्षणात कार्यरत असलेल्या महिला शिक्षकांसाठी कार्य-जीवन संतुलनराखणे हे एक मोठे आव्हान आहे. भारतीय समाजात घरकाम आणि मुलांची काळजी घेण्याची पूर्ण जबाबदारी स्त्रियांवरच असते.मदरहूड पेनल्टी, प्रकाशन आणि संशोधन दबाव, विभक्त कुटुंब पद्धतीचे परिणाम आणिवाढत्या शहरीकरणाच्या आव्हानांवर मात करण्यासाठी काही महिलांना अर्धवेळ नोकरी किंवा शिकवणीसारखे पर्याय निवडावे लागतात, जे त्यांच्या मूळ पात्रतेपेक्षा कमी दर्जाचे असतात.

सरकारी धोरणे आणि भविष्यातील दिशा :

• Relish Publications,
Amrapali Apartment, Canal Road,
Baramati (MS) India. Pin- 413102
raavipublications@gmail.com
9665841996

भारत सरकारने महिलांच्या उच्च शिक्षणासाठी गेल्या काही वर्षांत अनेक क्रांतिकारक पावले उचलली आहेत. “बेटी बचाव बेटी पढाओ”या मोहिमेने समाजात मुलींच्या शिक्षणाप्रती सकारात्मक वातावरण निर्माण केले आहे. NEP 2020 या धोरणांतर्गत 'जेंडर इन्क्लुजन फंड' स्थापन करण्याची तरतूद आहे, जेणेकरून महिलांना सर्व स्तरांवर समान शिक्षण मिळेल.भविष्यात केवळ संख्यात्मक वाढ न बघता गुणात्मक वाढीवर भर देणे आवश्यक आहे. महिलांना केवळ पदवी मिळवून न थांबवता, त्यांना उद्योग क्षेत्रात सामावून घेण्यासाठी कौशल्य विकास कार्यक्रमांची गरज आहे.

निष्कर्ष:

भारतीय उच्च शिक्षणातील महिलांची प्रगती ही एका ऐतिहासिक वळणावर आहे. या संशोधनाच्या आधारे संस्थात्मक सुधारणा, मानसिकता परिवर्तन, नेतृत्व विकास कार्यक्रम, डिजिटल साक्षरता आणि धोरणात्मक अंमलबजावणी याकागदावर असलेल्या योजनांची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी प्रभावीपणे होते की नाही, यासाठी ऑडिटकरणे गरजेचे आहे. अखेरीस, उच्च शिक्षणातील महिलांची प्रगती ही केवळ स्त्रियांची प्रगती नसून ती संपूर्ण समाजाची आणि राष्ट्राची प्रगती आहे. जोपर्यंत महिलांना विवाहाच्या दबावातून मुक्त करून त्यांना स्वतःचे भविष्य निवडण्याचे पूर्ण स्वातंत्र्य दिले जात नाही, तोपर्यंत शिक्षणाचा खरा उद्देश साध्य होणार नाही. उच्च शिक्षणातील नेतृत्वामध्ये लैंगिक समानता प्रस्थापित करण्याचा मार्ग आजही आव्हानात्मक असला, तरी सातत्यपूर्ण कायदेशीर सुधारणा, संस्थात्मक कटिबद्धता आणि समाजाचा पाठिंबा यांच्या जोरावर हे उद्दिष्ट साध्य करणे नक्कीच शक्य आहे; आणि याचा लाभ उच्च शिक्षण क्षेत्र तसेच संपूर्ण समाजाला होईल.भारतीय महिलांनी सिद्ध केले आहे की त्यांना संधी मिळाल्यास त्या अंतराळ विज्ञानापासून ते सहकार चळवळीपर्यंत सर्वत्र नेतृत्व करू शकतात. आता समाजाची आणि शासनाची जबाबदारी आहे की त्यांच्या मार्गातील अडथळे दूर करून त्यांना एक समतावादी जागा उपलब्ध करून द्यावे.

संदर्भ :

• Relish Publications,
Amrapali Apartment, Canal Road,
Baramati (MS) India. Pin- 413102
raavipublications@gmail.com
9665841996

१. Saifulla Sardar1*, Rita Mondal2, Debasmita Kar3, Dr. Manikanta Paria, Breaking the Glass Ceiling: Women's Participation and Leadership in Higher Education.

२. Acker,J.(2012).Gendered organisations and intersectionality: Problems and possibilities. Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal, 31, 214, 224.

३. UNESCO. (2022). Gender equality in higher education: Global trends and strategies for empowerment. UNESCO Publishing.

४. Ministry of Education. (2022). All India Survey on Higher Education (AISHE) 2021 22. Government of India.

५. Chakraborty, U. (2019). Women and education in colonial and post-colonial India: Historical perspectives. Routledge.

❑❑❑

• Relish Publications,
Amrapali Apartment, Canal Road,
Baramati (MS) India. Pin- 413102
raavipublications@gmail.com
9665841996